

Villes et organisation de l'espace en République Démocratique du Congo

Léon de Saint Moulin

Musée Royal de l'Afrique Centrale/L'Harmattan
Tervuren, Paris, 2010

This volume makes a welcome contribution to the growing interest in African cities evident across a number of disciplines. It encompasses a series of articles from the last 40 years written by Léon de Saint Moulin all on the theme of cities in the Democratic Republic of the Congo. As a historian who has taught in Kinshasa for several decades (he first arrived there 1959), his writings are informed by an intimate knowledge of, on the one hand historical and statistical data, and on the other, the day-to-day realities of the city space. De Saint Moulin is at his most convincing when he succeeds in combining both perspectives, as he has done for instance in some of his writings on Kinshasa. In his work on Congolese cities, de Saint Moulin has paid attention to both the macro-scale of the whole nation as well as the micro-scale of the individual urban center. This broad scope is reflected in the dual structure of the book with the first part discussing the urban centers in the DR Congo as nodes in a hierarchical network covering the entire territory of the country – often with weak links to their hinterlands –, and a second part presenting a series of urban monographs. The book testifies to the dual goal of de Saint Moulin's research on cities. An important aim is to provide policy makers with a clear analysis of statistical and in particular demographic data that can aid the decision making processes concerning the provision of education or health. Other articles on Kinshasa, but also on Kananga for instance, have a more historiographical focus, illustrating in precise ways that urbanization in Congo was not a colonial invention but predates the arrival of Europeans. Léon de Saint Moulin is not blind to the often unsettling realities of Congolese cities, nevertheless he consistently maintains an optimistic view of the city as a site of opportunity, creativity and social transformation. As such, this book provides us with a welcome counter-discourse to the literature that describes the African/Congolese city in terms of failure and disaster.

In tal van disciplines valt sinds enige tijd een toenemende aandacht te bespeuren voor de Afrikaanse stad. Sociologen en antropologen, maar ook architecten en planners hebben de stad in Afrika herontdekt als een stimulerend onderzoeksterrein. Tegelijk kent de discipline van *African Urban History* internationaal een opmars. Ook de aandacht voor stedelijke fenomenen in de Democratische Republiek Congo breidt momenteel sterk uit en ondertussen verscheen een eerste synthesewerk dat licht werpt op een aantal actuele tendensen in het stadshistorisch onderzoek¹. Maar net zoals in de late jaren 1950 Georges Balandier al een baanbrekende studie schreef over de wijze waarop Afrikanen in Brazzaville zich een

1 Voor een synthese van de recente aandacht voor de stedelijke problematiek in Congo, zie Henri Nicolai, 'Progrès de la connaissance du Congo, du Rwanda et du Burundi de 1993 à 2008', *Belgeo*, nr. 3-4, 2009, pp. 247-404. Jean-Luc Vellut (ed.), *Villes d'Afrique. Explorations en Histoire Urbaine, Cahiers Africains*, nr. 73, KMMMA/L'Harmattan, Tervuren/Paris, 2007.

nieuwe stedelijke identiteit construeerden, is het onderzoek naar de thematiek van stad en stedelijkheid in Congo niet geheel nieuw. Al in 1958 publiceerde geograaf Jacques Denis zijn studie *Le phénomène urbain en Afrique Centrale* en vanaf de jaren 1970 bestudeerden historici zoals François Bontinck, Benoit Verhaegen, Bogumil Jewsiewicki en Jean-Luc Vellut demografische, socio-economische en politieke aspecten van de Congolese stedelijke centra. Al gauw zouden ook studies volgen van de hand van door hen opgeleide Congolese historici. Léon de Saint Moulin, die in 1959 voor het eerst in Kinshasa arriveerde en er tot op vandaag actief is als lesgever en onderzoeker, heeft een belangrijke bijdrage geleverd tot het stimuleren van de aandacht voor de stad bij een ganse generatie Congolese onderzoekers. Zo was hij promotor van het doctorale proefschrift over de havenstad Matadi waarop Jacob Sabakinu Kivilu in 1981 aan de universiteit van Lubumbashi promoveerde. Gezien deze groeiende aandacht voor de Afrikaanse stad valt het initiatief om een reeks artikelen te bundelen die Leon de Saint Moulin in een tijdsspanne van meer dan 40 jaar over steden in de Democratische Republiek publiceerde, dan ook toe te juichen, temeer omdat die stukken vaak zijn verschenen in tijdschriften die niet altijd even eenvoudig zijn op te sporen.

Leon de Saint Moulin bestrijkt in zijn studies het gehele territorium van Congo en laveert daarbij met groot gemak van de macroschaal van het land naar de microschaal van stedelijke wijken. De tweedeling van de bundel weerspiegelt deze schaalniveau's. In het eerste, meest uitvoerige luik ontleedt de Saint Moulin het stedelijke fenomeen in Congo vanuit nationaal perspectief. Daarbij geeft hij bijzondere aandacht aan de geografische structuur van het stedelijke netwerk, dat hij al in 1974 beschrijft als een uit drie assen bestaande structuur met de hoofdstad Kinshasa als centraal punt: een eerste, oost-west gerichte as verbindt Kinshasa doorheen de regio van de Beneden-Congo met Moanda, dat aan de oceaan is gelegen; een tweede as loopt van Kinshasa in noord-oostelijke richting langsheen de Congo stroom en passeert Mbandaka en Kisangani; een derde as verbindt Kinshasa via enkele steden in de Kasai-regio met centra als Likasi en Lubumbashi in Katanga. Deze structuur, die mee wordt bepaald door de ligging van het Evenaarswoud, heeft zich volgens de Saint Moulin tot op vandaag doorgezet, al tekent zijn inziens zich langzaam ook een vierde, zuid-noordelijke as af die langs het gebied van de Grote Meren loopt en onder meer steden als Bukavu en Goma omvat.

Via analyses van demografische, maar ook van socio-economische gegevens zoals de mobiliteit van mensen en goederen, traceert Leon de Saint Moulin in hoeverre de steden in Congo functioneren als attractiepolen op een regionale dan wel nationale schaal. Zijn conclusie luidt dat het gros van de stedelijke centra losgekoppeld is van hun onmiddellijke hinterland en eerder als autonome knopen van polarisatie en verdichting in het netwerk moeten worden gezien die door hun rechtstreekse verbindingen (auto, vliegtuig of Congostroom) ook specifieke migratiestromen tussen steden genereren. Die visie spreekt ook uit het tweede deel, waarin monografische bijdragen over specifieke steden (Kinshasa, Kisangani, Bukavu en Kananga) zijn samengebracht. Aan de hand van een analyse van de migratiestromen toont de Saint Moulin bijvoorbeeld hoe Kisangani een belangrijke attractiepool in het Noorden blijft. Bukavu echter blijkt eerder een stedelijk

centrum dat zijn vroegere centrumfunctie aan het verliezen is en maar tijdens de jaren 1970 omwille van de goede secundaire scholen wel nog steeds als belangrijk opleidingscentrum voor de wijdere regio functioneerde, iets wat zich op markante manier vertaalt in de bevolkingspiramide. Vanaf de leeftijd vanaf 20 jaar, wanneer afgestudeerde humaniorastudenten terugkeren naar hun geboortedorp, daalt de mannelijke bevolking van de stad dan ook op markante wijze. Via de monografische studies uit het tweede deel krijgt het stedelijke netwerk dat in de bijdragen uit het eerste deel wordt geschetst ook meer reliëf. Niet elke stedelijke knoop is immers even belangrijk of krachtig. Aan de hand van de dominantie van pisé als bouw materiaal in Bukavu wijst de Saint Moulin op een duidelijke hiërarchie tussen enerzijds dit stedelijk centrum dat worstelt met haar ligging in een grensgebied dat een lange traditie van conflict en schaarste kent en anderzijds de hoofdstad waar omwille van de economische centrumfunctie vele middelen circuleren.

Uit de verzamelde artikelen spreekt een dubbele opzet van het stadsonderzoek van Leon de Saint Moulin. Een belangrijk deel van zijn studies zijn expliciet beleidsgericht. De erin geformuleerde toekomstprognoses van stedelijke groei zijn, zoals hijzelf meermaals aanstipt, bedoeld om de noden met betrekking tot infrastructuur, huisvesting of onderwijs beter te kunnen inschatten en doelgerichte acties te kunnen opzetten. Daarbij toont Leon de Saint Moulin zich als een fervent voorstander van stedelijke ontwikkeling. Hij ziet de explosieve groei van een stad als Kinshasa die zich al volop in de jaren 1970 manifesteerde en zich tot op vandaag doorzet niet noodzakelijk als een probleem of “stedelijke kanker” – al minimaliseert hij ook niet de vele uitdagingen die zo’n groei stelt op vlak van infrastructuur en huisvesting. Eerder leest hij de stad als een fenomeen dat getuigt van dynamiek en dat opportuniteiten genereert. De stad, zo stelt de Saint Moulin, is nu eenmaal de locus van vooruitgang, creativiteit en sociale transformatie. Toch eindigen diverse van zijn in deze bundel opgenomen artikelen met een pleidooi om de scheefgegroeide relatie tussen stad en hinterland te herstellen. Alleen dan, zo stelt hij, heeft het land kans op een structurele ontwikkeling.

De tweede opzet is eerder historiografisch van aard en uit zich in de meermaals terugkomende stelling dat de stad in Congo geen koloniale creatie is, maar haar oorsprong heeft in processen en dynamieken uit de prekoloniale periode. De kolonisatie heeft met andere woorden de verstedelijking niet ingezet, maar bestaande structuren aangepast en getransformeerd aan haar eigen noden en agenda. Dat inzicht is ondertussen algemeen aanvaard², maar Leon de Saint Moulin komt de verdienste toe het al in de jaren 1970 expliciet te hebben geformuleerd, onder meer in zijn studies over Kinshasa, waarin hij aantoonde dat deze stad niet werd gebouwd op een “terre vierge”, zoals het koloniale discours het suggereert, maar in een gebied dat was bezaaid met talrijke dorpen van soms omvangrijke schaal³. Die stelling komt ook expliciet aan bod in de bijdrage uit 1983

2 Catherine Coquery-Vidrovitch, *Histoire des villes d’Afrique noire. Des origines à la colonisation*, Albin Michel, Paris, 1993).

3 In dit opzicht is het jammer dat het artikel dat Leon de Saint Moulin expliciet aan deze thematiek heeft gewijd, ontbreekt in de selectie. Zie ‘Les anciens villages des environs de Kinshasa’, *Etudes d’histoire africaine*, II, 1971, pp. 83-119.

over Kananga waarin de Saint Moulin de visie verwerpt als zou deze stad haar *raison d'être* danken aan de rekruteringspolitiek van de Katangese mijnindustrie en dus zijn ontstaan op het moment dat in 1928 de spoorlijn Ilebo – Lubumbashi werd aangelegd. De locatie en de economische werking van Kananga, zo leert ons zijn tekst, gaat terug op structuren en regionale handelsrelaties, onder meer met Angola, die al aanwezig waren voor de kolonisatie.

In zijn voorwoord op deze bundeling artikels omschrijft Elikia M'Bokolo de studies van Leon de Saint Moulin als een proeve van interdisciplinaire sociale geschiedenis waarbij doorgedreven analyses van kwantitatieve demografische en socio-economische gegevens worden gekoppeld aan en geïnterpreteerd vanuit een diepgaande kennis van het terrein en van de samenleving. Het meest verhelderende stuk uit de bundel in dat opzicht is *Contribution à l'histoire de Kinshasa*, een dubbelartikel uit 1976. De Saint Moulin traceert er de prekoloniale origine van de stad, bespreekt er de demografische ontwikkeling van de bevolking inclusief de evolutie in de karakteristieken van de bevolkingspiramides en belicht de uitbreiding van het stedelijke territorium en de infrastructuur. Door de stad te bekijken vanuit een langdurig perspectief, slaagt hij erin breuken en continuïteiten in de ontwikkeling over de dekolonisatie heen naar boven te halen. Tegelijk maakt hij in dit stuk komaf met de stelling dat na de onafhankelijkheid in Kinshasa enkel nog een “informele stedenbouw” overblijft, en laat hij zien hoe ook de zogenaamde spontane stadsontwikkeling een eigen logica en structuur heeft waarin lokale *chefs de terre* een belangrijke rol spelen. Hier raakt zijn analyse aan het werk van René de Maximy wiens boek *Kinshasa. Ville en suspens* uit 1985 nog steeds met meest lezenswaardig werk is over de stedelijke processen die zich in de Congolese hoofdstad afspeelden in de jaren 1960 en 1970.

In een periode waarin de aandacht voor de Afrikaanse stad verschoven is van een eerder positivistische benadering van geografen, sociologen en historici naar een meer op antropologie en *cultural studies* gebaseerd perspectief, waarin onder meer ook plaats is voor de ‘imaginaire stad’ of voor een analyse van stadsfotografie, lijken de stukken van Leon de Saint Moulin enigszins gedateerd. Nochtans wijst deze bundel op het ontegensprekelijk belang van een precieze, geïnformeerde lezing van feitelijke data. De Saint Moulin is op zijn sterkst als hij de uitputtende verzamelingen demografische data – die zelf trouwens kritisch worden ontleed- laat spreken via zijn diepgaande kennis van de sociale en ruimtelijke realiteiten van de stedelijke omgevingen die hij bestudeert. Zo geeft hij meermaals aan dat de categorieën man-vrouw in de demografische surveys sociopolitiek zijn geconstrueerd: een meisje verschijnt in de statistieken als vrouw vanaf het moment dat ze is gehuwd of een kind heeft gebaard, ook al heeft ze op dat moment nog niet noodzakelijk de leeftijd van 15 bereikt. Mannen daarentegen worden als volwassen aangemerkt van zodra ze belastingsplichtig zijn (doorgaans op de leeftijd van 18). Tegelijk mag het duidelijk zijn dat de sterk statistische benadering zoals ze in deze bundel verschijnt, tekort doet aan de complexiteit van Congolese steden. De dynamiek van een stad als Kinshasa laat zich niet vatten in cijfers en statistieken alleen, hoe belangrijk de kennis ervan ook is. Om haar werkelijk te begrijpen hebben we ook nood aan een antropologische blik, aan aandacht voor aspecten van representatie en beeldvorming of een meer uitgesproken ruimtelijke kijk op

bepaalde fenomenen en processen. In die zin toont deze bundel ook slechts één kant van Léon de Saint Moulin. Een meer gediversifieerde selectie van artikelen, met een belangrijker aandeel van zijn stukken over de politieke en culture geschiedenis van Kinshasa bijvoorbeeld, had de bundel ongetwijfeld rijker gemaakt. Want nu krijgt de lezer niet echt de man te zien die Kinshasa kent als zijn broekzak en die, zoals ondergetekende zelf heeft kunnen ervaren, een wandeling door deze fascinerende grootstad tot een bijzonder indringende ervaring weet te maken.

Johan Lagae

Vakgroep Architectuur en Stedenbouw, Universiteit Gent